

PERESTROYKA VE SOSYALİZMİN GELECEĞİ-II(*)

Nihat ERDOĞAN

Geçen sayımızda, Perestroyka ve Glasnost kavramları ile ifade edilen yapı değişimine yol açan sorunları ele alıp, değerlendirmiştik. O yazıda, 1970 ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan bunalımın büyüklüğü, kanıtları ile yeterince açıklığa kavuşmuştu kanısındayız. Ancak, yine de önemli bir soru yanıtlanmamıştı: uzun yıllar süren toplumsal ilerleme ve endüstrileşme alanında gerçekleştirilen etkileyici başarılarından sonra, Sovyetler Birliğinde neden ekonomik durgunluk ortaya çıkmıştı?

Burjuva ekonomistlerine göre bu sorunun yanıtı çok açıktır. Çünkü onlar sürekli olarak, merkezi plana dayanan bir ekonominin, mal dağılımını gerçekleştirmekteki yetersizliği nedeniyle, çökmeye mahkum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Son zamanlarda, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinden bazı ekonomistler de, merkezi planı suçlayan bu gruba katılmış ve planı, toplumlarındaki ekonomik çöküntünün nedeni olarak göstermişlerdir. Şu günlerde Sosyalist Blok ekonomistleri arasında, merkezi planın geçmişte yararlı olduğu, ancak uzun süredir, bu yararını tükettiği görüşü yaygındır. Onlara göre, yönlendirilen ekonomi, doğası itibariyle, sadece yetersiz olmakla kalmaz, işlevlerini endüstrileşmekten, tüketici gereksinmelerini karşılamaya genişlettiği ölçüde, başarısızlığı ve olumsuzluğu kaçınılmaz olarak daha geniş bir alanı etkiler.

Bize göre ise, merkezi planın bu tür yüzeysel suçlanması, Sovyet uygulamasının, merkezi planlı ekonominin temel niteliklerini yansıttığı şeklinde bir sayılıya dayanmaktadır. Burada gözden kaçan ve vurgulanması gereken nokta, Sovyetler'de uygulama bulan ekonomi türünün, çok özel tarihi koşullarda ortaya çıktığı ve geliştiğidir. O koşullarda da, güvenilecek ve ders çıkartılacak tecrübe ya da sınama-yanılma için zaman ve olanak

(*) MONTHLY REVIEW, "Review of the Month", Vol 41, Number 11, April 1990, Çeviri Yrd.Doç.Dr., Nihat ERDOĞAN

yoktu. Halbuki bunlar, yeni bir ekonomik sistemin yaratılmasında vazgeçilmez unsurlardır. Bu tür önemli bir eksikliğin yanında, başka bir soru daha bulunmaktaydı. O günün koşullarında sistem, her biri tek başına yeterince zor olan iki görevi birlikte yerine getirmekle kendini yükümlü kılmıştı: sosyalizmi kurmak ve ülkeyi sanayileştirmek. bu iki görev de, düşman kapitalist güçlerden biri veya birkaçı tarafından işgale uğranıldığı ya da bu tehdidin sürekli hissedildiği koşullarda üstlenilmiştir.

Sorun, sadece kurulması istenen yeni düzen için yararlanılacak bir modelin yokluğu değildir. Ayrıca, bu düzeni kurabilecek inançlı, yetişmiş ve yöneticilik deneyimine sahip Sosyalist kadrolar da yoktur. Yönetim bilgisine sahip kadrolar en genelde, bürokratik ve yarı-feodal geleneklerle yüklü eski devlet aygıtından devralınmıştır. Bütün bu olumsuzluklar çerçevesinde, sovyet planlı sistemi kaos olarak nitelenebilecek ekonomik ve toplumsal koşullarda belirlenmiş ve uygulamaya konulmuştur.

Gerçekte Sovyetler Birliği, 1920'lerin sonunda yaptığı gibi, merkezi plana bu denli ağırlık vererek endüstrileşmeye yönelmek zorunda değildi. Nitekim, lider kadronun Bukharin tarafından yönlendirilen önemli bir bölümü, daha yavaş ve aşamalı bir gelişmeyi savunmuştur. Ne var ki, bir kez karar alındıktan sonra, aşırı zorlanan koşullar içinde, ekonomik büyümenin inanılmaz ölçüdeki hızının kaçınılmaz sorunları da ortaya çıkacaktı: devletin ekonomik rolünün büyük ölçüde artması, karar mekanizmasında aşırı merkezileşme ve nüfusun zor ile coğrafik hareketsizliğe sokulması gibi...

Böylece devlet ve ekonomi, ölçsüz bir bürokrasinin ortaya çıkmasına uygun bir ortam oluşturmuştur. Çok geçmeden bu bürokrasinin kontrol altında tuttuğu, uygulama yollarını öğretip yetiştirdiği, iş ve özel yaşamında ayrıcalıklar tanıdığı üyeleri kendilerini geliştirmenin ve korumanın uzmanı haline dönüşmüştür. Örgütlenme ve planlamada, sonradan bazı değişiklikler yapılmış olmasına karşın, Gorbachev'e miras kalan ve onun tarafından kaldırılmak istenen sistem, temel nitelikleri ile, Stalin'in ekonomik ve toplumsal koşulları çok farklı ortamından kalan bir sistemdir.

Kuşkusuz, Stalin döneminden günümüze kadar varlığını sürdüren sadece bürokrasi ve onun kendi çıkarını kollayan işleyiş

şekli ve tavrı değildir. bundan daha önemlisi, olduğu şekli ile tüm sistemin ve bürokrasinin varlığını rasyonalize etmek ve meşrulaştırmak amacı ile geliştirilmiş olan egemen ideolojinin etkisini sürdürmesidir. (Bu ideoloji çerçevesinde) **Planlamaya, Sovyetler Birliği'nde icat edilen ve tüm Dünyanın yararlanmasına sunulan bir bilim statüsü atfedildi. Planlama, esasında mevcut uygulamaları rasyonalize eden, fakat EBEDİ GERÇEKLER** olarak lanse edilen sosyalizmin sözde yasaları tarafından biçimleniyordu. İşte, Sovyet toplumunun tüm boyutlarını (Komünist Parti ve onun devlet gücü üzerinde kurduğu tekel ve planlama sistemi) yansıtan genel yönelimin özü budur. Ve bu, Sosyalizme yönelen herhangi bir ülke için, sosyalizmin gereği olan zorunlu model olarak ileri sürülmekteydi.

Yapmakta olduğumuz değerlendirme açısından, geçmişe ilişkin bu bilgileri aklımızda tutmakta yarar olmakla birlikte, şu noktanın vurgulanması gerektiği de açıktır: sorun, bu fırtınalı dönemdeki **Sovyet uygulamasının, Merkezi Ekonomik Planlama ile aynı anlama gelmediğidir. Dolayısıyla, Sovyet ekonomisinin şu andaki bunalımı, ekonomik planlamanın bunalımı yada açmazı değildir. Sovyet ekonomisinin içine düştüğü bunalımın nedeni planlamanın içsel nitelikleri değil, özgün sovyet deneyiminin kendi koşullarıdır.**

Eğer başlangıçta, gerekli olan insangücü ve maddi kaynaklar Sovyetler Birliği sınırları içinde yeterince varolmasaydı, kuşkusuz, ilk Beş Yıllık Plan ile başlatılan ve baskı ile yürütülen endüstrileşmenin gerçekleşmesi mümkün olamazdı. Zengin petrol, maden ve diğer hammadde kaynaklarının yanında, açık ya da gizli büyük bir işsizler ordusu vardı. O zamanlar, gerekli olan bu tür kaynakların hepsi mevcuttu. Ne var ki, bu kaynakların hiçbiri tükenmez değildir. Dolayısıyla, plancıların en büyük sorunu, gereksinme duyulan girdilerin istenilen ölçüde ve istenilen zamanda mevcudiyetinin, garanti altında olmayışıdır. Ve planlama sürecinin bu boyutu göz önünde tutulmaz, önlem alınmaz ve sürekli gelişme sağlanmaz ise, bunalım ya da ekonomik büyümede yavaşlama tehlikesi her zaman için söz konusudur. Geçen sayıdaki yazımızda tartışılan, **Sovyet ekonomisindeki azalan büyüme hızı** sorunun temeli bu noktada bulunmaktadır.

Şu andaki temel sorunlardan birisi, işgücünün büyümesindeki yavaşlamadır. Bilindiği gibi, endüstrileşmenin başlangıcında büyük bir işçi rezervinin varlığı söz konusuydu. İşgüçleri ekonomiye çekilen kadınların yanında, tarımdaki fazla işgücü de endüstriye aktarıldı. İlk Beş Yıllık Planın başladığı 1928'den 1940'a kadar istihdam edilen ücretli ve maaşlı işgücünün, yıllık büyüme hızı %9.5 olarak gerçekleşmiştir. Ne var ki, önceden varolan bu işçi rezervleri tümüyle kullanıldıktan sonra, işgücünün genişleme hızı, bir yandan nüfus artışına, diğer yandan da, tarımsal işgücünün atıl hale gelmesine bağımlı oldu. Bilindiği gibi, nüfus artışı önemli ölçüde düştü. Örneğin, 1940 yılında, nüfusun binde 31.2'si olan doğum hızı, 1980'de binde 18.3'e düştü. Bu arada, ölüm hızının da düşmesine karşın, doğal nüfus artışı (doğumlar ile ölümler arasındaki fark) 1980 yılında, 1960 yılındaki doğal nüfus artışının yarısından azdır.

İşgücü rezervlerinin tükenmesi, savaşın neden olduğu insan kayıpları ve azalan doğum hızının, kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı sonuç, istihdam artış hızındaki gerileme olmuştur. İlk iki Beş Yıllık Planlarla gerçekleştirilen %9.5 oranındaki büyüme hızı, 1960'larda %3.8'e, 1970'lerde %2.2'ye ve 1980-85 arasında ise sadece %0.9'a gerilemiştir. Kuşkusuz ki, istihdamın büyüme hızındaki bu gerileme, 1950'lerin sonuna doğru görülmeye başlanan, ulusal artış hızındaki gerileme trendinin bütün yönleriyle açıklayıcı bir nedeni olamaz. Kuramsal olarak, emeğin verimliliğini artırmak yolu ile, emek girdisinin azalmasının neden olduğu açık kapatılabilirdi. Gerçekte verimlilik de artmıştır, ancak, verimliliğin artışı, bu açığı kapatacak düzeyde gerçekleşmemiştir. Ve sorun, hızla kentleşen toplumun değişen gereksinimleri nedeniyle, katlanarak büyümüştür. Örneğin, değişen ve artan gereksinimler sonucu, büyük bir işgücü inşaat ve endüstriyel üretimden, hizmetler sektörüne kaydırılmıştır.

İşgücünün büyüme hızının yavaşlamasından kaynaklanan böylesi yada benzeri sorunlar, gelecekte çok daha keskin bir biçimde hissedilecektir. Daha şimdiden, 1980-85 yılları arasında %1'den az olan büyüme hızı, daha da düşmüştür. Gorbachev'in üst düzey ekonomik danışmanlarından Leonid Abalkin, "gelecek 15 yıl içinde işgücünde bir artış sağlanamadığı takdirde, ulusal gelirin ve tüm somut mal üretimi yapan sektörlerin büyümesi sıfır düzeyinde kalacaktır" şeklinde uyarılmaktadır.(1)

Benzer bir sorun, **maden istihracı** açısından da geçerlidir. Sovyetler Birliğinin, bugün çok bol miktarda doğal kaynaklara sahip olduğu bir gerçek ise de, bu kaynaklara, **tükünen ve yenilenemiyen** kaynaklar olarak bakmak gerekir. Nitekim, Gorbachev'in bir diğer üst düzey danışmanı olan Abel Aganbegyan, işgücünün büyüme hızındaki azalmanın neden olduğu zorlukları değerlendirdikten sonra, bu konuya ilişkin olarak şöyle yazmaktadır:

"Petrol ve maden istihracındaki değişmeler çok daha ağır darbeler yaratabilecektir. Madencilik endüstrisinde üretim artışı, 1971-75 yılları arasında %25 iken, 1981 döneminde %8'e gerilemiştir. Artış hızının bu oranda düşüşü, esas itibarı ile madenlerin ekonomik ve jeolojik koşullarının kötüleşmesiyle ilgilidir. Bugün Sovyetler birliği, dünyanın en büyük madencilik endüstrisiyle, ulaşılabilir doğal kaynaklarını hızla tüketmektedir. İstihraç düzeyini koruyabilmek için, ya daha derine inmek, yada yeni rezervler bulmak veya ekonomik karlılığı daha az olan, maden alanlarına yönelmek zorunluluğu vardır. Ülkenin iskan edilmiş bölgelerindeki petrol ve maden alanları, bugünkü durumuyla, bizim gereksinmelerimizi karşılamaktan uzaktır. Ve bir çoğunda da istihraç miktarı sürekli düşmektedir. Bu nedenle de ülkenin doğu ve kuzey bölgelerinde, yeni alanlar bulunması zorunluğu vardır. bu ise, yeni yerleşim merkezlerinin yaratılması, ulaşım bağlantılarının inşaa edilmesi, bölgelerin geliştirilmesi ve nüfusun buralara çekilmesi gibi sorunları beraberinde getirmektedir.(2)

Sorunlar bu kadar değildir kuşkusuz. Örneğin, hammadde ve maden üretimi ile ilgili bu tür sorunların yanında, en az bu sorunlar kadar ciddi olan, bu maddelerin kullanımına ilişkin sorunlar vardır. Karşılaştırmalı uluslararası veriler, Sovyetler Birliği'nde maddi girdilerin kullanımında büyük ölçüde verimsizliğin ve israfın varlığını açık bir biçimde göstermektedir. Esasında bu böyle olmasaydı, Amerika'dan çok daha az endüstriyel çıktısı olmasına karşın, Sovyetler Birliği'nin iki misli çelik üretmesini ve %10 daha fazla elektrik tüketmesini açıklamak, nasıl mümkün olabilirdi? Benzer yetmezlik tarımsal alanda da söz konusudur. Tarım sektöründe Sovyetler Birliği, toplam üretim açısından, Amerika'nın

çok gerisinde olmasına karşın, mineral gübrede %80 daha fazla kullanım ve üç kat sayıda traktörün varlığı söz konusudur. Bunlar çok sayıdaki örneğin sadece bir kaçıdır. Ne var ki, bu örneklerin hepsinin gösterdiği bir tek sonuç vardır; daha başlangıçtan itibaren, Sovyet Planlı ekonomisi ilgisini ekonominin çeşitli sektörlerinde üretimin yaygınlaşması noktasına odaklamasına karşın, bu sektörler arasındaki gerekli iç ilişkiye ve karşılıklı bağıntıya önem vermemiştir.

Sovyetler Birliği'nde yayınlanan ders kitaplarında sürekli vurgulanan sosyalizm yasalarından birisi de, üretim araçları üretiminin, tüketim malları üretiminden daha önce gerçekleşmesi gereğidir. Bu nedendir ki, işgücü ve hammadde ile ilgili yoğun sorunlarla karşılaştıklarında, plancıların, makina parkını ve işletmelerin sayısını genişletmek yoluyla çözüm aramalarına, şaşmamak gerekir. Karşılaşılan ekonomik sorun ne tür olursa olsun, üretim araçları üretimi alanında daha fazla yatırım, tek çözüm olarak görülmekteydi. Önemli olan nokta, bu yolun, yaşanan deneylerin açık göstergelerine karşın 1960'lara kadar izlenmesidir. Batının öngörüsü güçlü Sovyet dönemi tarihçilerinden Moshe Lewin, 1974'de konuya ilişkin şöyle yazmaktadır:

"1960'larda gözükmeye başlayan ekonominin kendi kendini tüketen niteliği, Sovyet resmi çevrelerinin dikkatinden kaçmıştır. Birikime ve yatırıma sürekli artan miktarlarda ayrılan kaynaklar, bir dönemden sonra, karlılığın düşmesine ve büyüme hızının yavaşlamasına kaçınılmaz olarak yol açmıştır. Araştırmalar göstermiştir ki, ekonomik operasyonun artan maliyeti tüm süreci yavaşlatmış, ekonomik gelişme stratejileri verimsiz hale gelmiş ve hatta kaba bir deyişle verimlilik karşıtı bir nitelik alarak, acil revizyon gereksinmesini yaratmıştır. Ağır endüstriye verilen bu önceliğe (ki başarının gizinin burada olduğuna inanılıyordu) sorgusuz angaje oluş ile birlikte, işgücünün büyük ölçüde bu alanda kullanımı ve sert politik baskı, tümüyle, ekonomik yavaşlamanın temel etmenleri olarak gözükmiştir. Bu uygulama ve uygulamanın ardındaki doğmalar halen etkilerini sürdürmektedir. Tüketimin feda edilmesi pahasına, ağır endüstri müsrif bir biçimde desteklenmektedir. Kaynaklar tüketimin yararına değil,

ağır endüstrinin hizmetinde kullanılmaktadır. ÜRETİM İÇİN ÜRETİM, Sovyet ekonomisinin durumunu ortaya koyan en açık deyiştir. Ve bu durumdan da, kuşkusuz ki, halkın yaşam koşulları ve ulusal gelir hiç bir yarar görmemektedir.(3)

Yeni malzeme ve fabrikalara yönelmenin (bütün sorunların çözümü buymuş gibi) en ciddi sonuçlarından birisi de mevcut endüstrinin ihmal edilmesidir. Normal olarak, bir ekonomi endüstrileştikçe, sermaye yatırımlarının giderek artan payı eskimiş teknolojiyi yenilemek amacı ile kullanılmalıdır. Ne var ki, (yukarıda belirtildiği gibi) ek kapasite yaratılmasının önemine ilişkin güçlü inanç nedeni ile, bu kural Sovyetler Birliği'nde geçerli değildir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nde her yıl, mevcut malzeme ve makinanın sadece ortalama %2'si yenilenir. Bu koşullarda ise, Leonid Abalkin'e göre, "endüstride tüm makina ve malzemeyi modernleştirmek 40 yılı, metal ve makina endüstrilerinde ise 50 yılı alacaktır."(4) Amortismanlar ve diğer ihtiyatlar, genellikle, yıpranmış makinelerin tamirine harcanmış sadece çok az bir kısmı ile, verimsiz, ekonomik ömrünü tamamlamış makineler değiştirilmiştir. Yatırımlarda aslan payının, ülkenin brüt sermaye stoğunun genişletilmesi için harcanması, bir açıdan, 1960-85 yılları arasında endüstriyel çıktının sermayeye oranında %40 düzeyinde düşüşünü de açıklayabilir. İşgücü sürekli, verimsiz ve modası geçmiş malzemeyi kullanmak zorunda bırakılmıştır. Bu ise, sık sık bozulmalar nedeniyle, büyük zaman kaybına neden olmaktadır. Daha da ötesi, işgücü, hammadde ve diğer girdilerin arzındaki açığı telafi etmek amacı ile yapılan böylesi her yeni yatırım, kullanılmayan üretici kapasiteye ilişkin sorunları, o ölçüde büyötmektedir.

Açıkça görölmektedir ki, Gorbachev'in yüklendiği toplumsal ve ekonomik bunalım, rastlantısal bir olgu değildir. Yapılandığı şekliyle Sovyet ekonomik sistemi, kaynakların bol olduğu ve bu kaynakların istenildiği yerde arza sunulabildiği sürede, büyümeyi sürdürebilirdi. Kaynakların tükendiği yerde ise, komutlu ekonominin sihiri buharlaştı.

1970 sonu 1980'lerin başına gelindiğinde, yönetici elitin büyük bir bölümü, izlenmekte olan yolun uçuruma girmekte olduğu gerçeğini çok açık bir biçimde görmeye başlamıştı. Ulusal gelirdeki

durgunluk yeterince tehlike işareti veriyordu. Kaldı ki, sermaye verimliliğindeki inanılmaz düşüş ile birlikte değerlendirildiğinde, bu, artık bir tehlike işareti olmaktan öteye, ekonominin, sanki, uçuruma yuvarlanmakta olduğunun göstergesiydi.

Bir kez bu durum anlaşıldıktan sonra (ki Gorbachev ve danışmanları için 1985'de iktidara geldiklerinde bu durum çok netti), açmazdan kurtulmanın hemen hemen tek yolu kalmıştı: enerji ve hammadde kullanımında tasarrufa gitmek, oldukça gelişmiş olan üretim araçları üretim sanayini, endüstrinin gelişmesi yolunda kullanmaktan çok, varolan endüstriyi modernleştirmek için kullanmak, işçi sınıfının birikmiş bilgi ve becerisini harekete geçirmek. Öz olarak bu ölçütler çerçevesinde ve yoğun bir coşku ve iyimserlik ile, Gorbachev'in iddialı prestroyka programı gündeme geldi.

Ne var ki, bugün elde edilmiş bulunan sonuçlar, beklenenden çok farklıdır. Kriz ortadan kaldırılamadığı gibi, daha da derinleşmiş ve büyümüştür. Ayrıntıda olmasa da, en genelde yapılması gerekli olan şey çok açıktı. Çünkü sorun bir başka yerden kaynaklanıyordu. Diğer bir deyişle, bu krizi yaratan, her şeyden önce, mevcut ekonomik ve politik süreçlerdi: baskıcı politik sistem, ekonomik gelişme stratejisi, aşırı merkezileşmiş ve hantal bir planlama aygıtı ve bütün bunların üstünde, işlerini ve ayrıcalıklarını korumak için kendi otlağını kiskançça muhafaza eden ve derinliğine kök salmış bir bürokrasi. Kısaca, gereksinme duyulup, yapılması gereken ilk şey, parlak fikirler üretmek değil, tüm politik ve ekonomik sistemin radikal bir biçimde elden geçirilmesiydi.

Kuşkusuz, glasnost ve beraberinde getirilen perestroyka politikası, bir ölçüde, böylesi bir elden geçirmeyi hedefleyen bir hareket niteliğindedir. Daha önce halktan saklanan konuların tartışılmasına sadece izin verilmiyor, bu konuların tartışılması teşvik de ediliyor. Komünist Partinin ve Sovyet toplumunun tarihinde karanlık kalmış noktalar, gerçeği arayan ve konuşan taze rüzgarların içinde, yavaş yavaş ortaya konulmaya başlandı. Yolsuzluk, alkolizm ve fuhuş gibi günün sorunları üst düzey yetkililere ve etkili kurumlara yöneltilen sert eleştirilerle birlikte, artık kitle iletişim araçlarında tartışılıyor. Edebiyat,

tiyatro ve film alanlarında uygulanan sansür büyük ölçüde kaldırıldı. Konuşmayı özgürleştiren tüm bu gelişmeler politik sistemin yeniden yapılanmasının vazgeçilmez koşulu olarak niteleniyor. Şu anda işleyen süreç, Komünist Partiyi Hükümet üzerindeki egemen konumundan ayırmayı, Sovyetleri güçlendirerek Devleti yeniden canlandırmayı ve bu organlara, belirlenmiş isimlerin dışında, bağımsız ve her kesimi temsil eden delegeler seçmeyi hedeflemektedir.

Bir anlamda, demokrasiye bu tür bir yönelim, Bolşevik Devrime esin kaynağı olan 'idealler' ile tutarlı olduğu kadar Marx ve Engels'in Sosyalizm düşlerine de uygundur. Onların özellikle Paris Komünü ile ilgili görüşleri bu noktada önemlidir. Marx'ın "Fransa'da İç Savaş" (The Civil War in France) adlı yapıtının 1891 yılındaki Almanca baskısına yazdığı önsözde Engels, Komünü, Proletarya Diktatörlüğünün eylem içindeki bir modeli olarak selamlamakta ve devlet görevlilerinin yozlaşmasına ve onların, halkın hizmetlisi olmak yerine efendisi olmaları tehlikesine karşı, önlem alınması gereğini önemle vurgulamaktadır:

"Daha başlangıçtan itibaren Komün, işçi sınıfı iktidara geldiğinde, eski devlet aygıtı ile yönetimini kuramayacağını anlamak zorunda kalmıştır. İşçi sınıfı henüz elde ettiği erki yeniden kaybetmemek için, bir yandan, kendisine karşı kullanılmış eski baskıcı aygıtı ortadan kaldırırken, diğer yandan kendi temsilci ve görevlilerine karşı da, onların istisnasız hepsinin istenildiği an geri çekilebilir durumda olduklarını ilan ederek koruyucu önlemini almalıdır...

Devletin ve organlarının, toplumun hizmetlisi olmaktan, efendisi olmaya dönüşümüne (ki önceki tüm devletlerde bu tür dönüşüm kaçınılmaz olmuştur) karşı, Komün, çok güçlü iki araç kullanmıştır. İlk aşamada tüm makamlara (idari, adli ve eğitim) engelsiz bütün seçmenlerin katıldığı seçimlerle, görevliler belirlenmiş ve bu görevlendirmelerde seçmenin uygun gördüğü zamanda görevliyi ya da temsilciyi düşürme hakkı korunmuştur.

İkinci olarak, üst, orta ya da alt derecelerdeki bütün görevlilere ayırım yapılmadan, diğer işçilerin aldıkları

ücrete eş maaş verilmiştir... Bu şekilde, kariyerizme ve arpalık avına karşı önemli bir engel kurulmuştur."

Marx ve Engels'in bu ve diğer yazılarında koymuş oldukları ölçütlerden, Sovyetler Birliğinin çok uzak kaldığını belirtmeye gerek olmadığı kanısındayız. Bu açıdan, Glasnost ve ilgili politik reformları, en azından bu yönde atılmış adımlar olarak görmek olasıdır.

Demokrasiye doğru yönelen bu gelişmeler, her ne kadar cesaret verici, önemli ve gerekli olsa da, Sovyetler Birliğinin bugün içine batmış olduğu ekonomik krizin inatçı sorunlarının, doğrudan özüne dönük nitelikte değildir. NEDEN?

Daha önce de açıklandığı gibi, işgücünün ve hammadde arzının yetersizliğine yol açan yapısal sorunlar, ekonominin büyüme hızının uzun dönemli düşüşüne yol açmış ve Sovyet planlarının "her derde deva" önlemleri (üretim araçları stoğunu artırmak) de etkisini yitirmekle kalmamış, hatta üretimi ve verimliliği azaltıcı bir nitelik almıştır. Belki de her şeyden önce işte bu noktada, parti ve devletin bürokratik yapısı, değişmeye karşı eskiyi koruyan bir kalkan işlevi görmüştür. Yönetim aygıtı, yenilikçi reformları sabote etmenin çok çeşitli olanaklarına sahiptir kuşkusuz. Yetkililer bozgunculara karşı baskı araçları ellerinde olduğu süre, 'ıslık' ya da diğer eleştirilerden endişe duymak için hiçbir neden görmemişlerdir. Ehliyetsizlik ve yozlaşma, himayenin, koruma ve kollamanın yaşandığı bir karşılıklı bağımlılık ağı içinde, sürekli gizlenmiştir. Bürokratik ataletin üstesinden gelecek ve kitlelerin yaratıcı gücünün kendisini ifade edebileceği bir çıkış yolu bulunamamıştır. Bu açıdan, demokrasiye siyasal dönüş, gerekli, fakat, ekonomiyi canlandırmak için yeterli değildir.

İşte böylesi geçmişi olan bir ortamda, Gorbachev'in en yakın danışmanlarının da içinde bulunduğu Sovyet ekonomistlerinin, ekonominin sorunlarının nedeni olarak **planlama sistemini** göstermeleri ve çıkış yolunu, Batıda uygulandığı şekliyle, **pazar mekanizması ile ekonominin düzenlenmesinde** görmeleri sürpriz değildir. Çünkü bu, en azından ekonomiyi oluşturan çeşitli birimlerin, bürokratik baskı ve yönlendirmelerden kurtulmasına ve onların, Batı pazar ekonomilerinin rekabetçi koşullarında işleyen işletmeleri gibi çalışmalarına olanak verecektir. Büyük bir olasılıkla da, böylesi bir gelişme, yetmezlik ve kayıpların ortadan

kaldırılması ve işgücü ve hammadde kullanımında büyük bir verimlilik artışı ile sonuçlanabilecektir.

Pazar mekanizmalarını ve pazar ekonomilerini bu şekilde değerlendirmek, kuşkusuz ki yanlış değildir. Fakat aynı zamanda olayı basite indirgeyerek, ciddi bir biçimde yanıltıcı olabilir. Çünkü pazar mekanizmalarının çok yönlü amaçları ve sonuçları vardır. Ve herhangi bir veri ortamda bunların atlanması ya da öneminin gözardı edilmesi önemli ve (beklenmedik) sonuçlar doğurabilir. (Bilindiği gibi) kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlarda bugün yapılmakta olan tartışmalar, pazar mekanizmasının üç işlevinin altını çizmektedir: 1) mal ve hizmetlerin tüketiciye taşıma ve dağıtım aracı, 2) Üretim kaynaklarını çeşitli kullanımlar arasında paylaşım mekanizması, 3) birey ve grupların işgüçleri veya sahip oldukları diğer değerler karşılığı olarak ne kadar alacaklarına karar verme ortamı veya yolu.

Kapitalist toplumlarda, söz konusu ülkenin farklı tarihi gelişme koşullarına bağlı olarak şu veya bu şekilde devlet müdahalesi sonucu, az yada çok ölçüde değişmiş şekliyle tipik pazar mekanizmaları, bu üç işlevi de yürütürler. Öte yandan, Sovyet türü planlı ekonomilerde, bu işlevlerin sadece birincisi (o da belirli müdahaleler ile) pazar mekanizmasına bırakılmıştır. Diğer iki işlev ise, plancıların yönlendirmesi çerçevesinde devlet organları tarafından gerçekleştirilir.

Kapitalist pazar kuşkusuz karın en çoklaştırılması ilkesi üzerinde işler. Kuramsal olarak rekabetin, tüm satıcıları aynı fiyattan satmaya zorlayacağına inanılır. (Dolayısıyla da) verimli çalışanın yüksek kâr elde edeceği ve pazar payını genişleteceği, verimsiz olanın ise, duraklayacağı ve rekabetten çekileceği kabul edilir. Sermaye (ve onu takiben işgücü) düşük kâr oranının olduğu endüstrilerden yüksek kârların olduğu endüstri alanlarına yönelir ve böylece tüm endüstri için geçerlilik kazanan ortalama bir kârlılık düzeyi oluşur. Heryerde geçerli olan bu koşullar ile rekabetçi pazar sistemi, işletmeler üzerinde sürekli baskı uygulayarak, onları mümkün olan en düşük maliyetle üretim yapmaya ve yeni ürünler, yeni üretim teknikleri getirerek rakipleri karşısında avantaj kazanmaya zorlar.

Kuşkusuz bu, Adam Smith'den bu yana Burjuva ideolojisine hakim olmuş pazar ekonomisi kuramının, ders kitaplarındaki

anlatılış şeklidir. Kendi merkezi plan ve ekonomik yönetim anlayışlarının çok açık olan çöküşü ve sürekli 'katılık', 'verimsizlik' ve 'israf' ile yüz yüze gelmiş olan Sovyet ekonomistleri için, pazar ekonomisinin (ders kitaplarında ifade edildiği şekliyle) korkunç çekiciliğini anlamak çok kolaydır. Dolayısıyla, Perestroikanın mimarları için saygınlığını yitirmiş Stalin'ci 'sosyalizmin yasaları' yerine, pazarın zarif sihirini ikame etmekten daha mantıklı ve çekici bir seçenek mevcut değildir.

Monthly Review okuyucularının çoğunun bildiği gibi, sorun, en olumlu koşullarda bile kapitalist gerçekliğin, okuma kitaplarında ifade edilen modele hiçbir zaman uymadığıdır. Bugünkü 3. Dünya ülkelerinde olduğu şekliyle daha az olumlu koşullarda ise, benzerlik hemen hemen hiç yoktur. Ve bunun da burada ele alınıp irdelenemeyecek kadar çok nedeni vardır. Örneğin, rekabetin, tekelciliğe dönüşmesi şeklindeki evrensel eğilimi, sermaye birikiminin bir uçta servet ve gelir üretirken, diğer uçta sefaleti derinleştirdiği (ki bu uçlaşma sadece ulus içinde değil, uluslar arasında da söz konusudur), sistemin aşırı üretim ve kitlesel işsizlik gibi periyodik bunalımları, vb.

Acaba Perestroika reformcuları, pazar ekonomilerinin ürettiği çeşitli kötülüklerden habersizler mi? Büyük bir olasılıkla bütün bunları biliyorlardır. Her ne kadar onların bir çoğu kapitalist gerçekliğe ilişkin çok sınırlı bir tecrübeye sahip ise de, yetişme süreçlerinde, kapitalizmin tarihi ve sistemin, özellikle 3. Dünya ülkelerinde neden olduğu bunalımları ve sorunları öğrenebilecek yeterli olanağa sahip olmuşlardır. Eğer durum böyle ise, bu ekonomistlerin halen Aganbegyan'ın (ki kendisi bazı çevrelerde Perestroikanın baş mimarı olarak bilinmektedir) aşağıda ifade ettiği şekilde kapsamlı bir pazarlaştırma (marketization) hareketine sarılmaları karşısında, bizim şaşırmanın normaldir.

"Sosyalist pazarın yaygınlaştırılması ve yoğunlaştırılması ile neyi anlatmak istediğimizi, burada kısaca açıklamakta yarar vardır. Şunu güvenle söyleyebiliriz ki pazar, ekonominin kilit sektörlerini kapsayacak ve ülke ekonomisini daha da geliştirmek açısından çok önemli bir rol oynayacaktır. Nakit paraya dayanan talebi karşılamak için işletmelerin ürettiği mal

ve hizmetler pazarda hak ettikleri toplumsal değeri elde edeceklerdir. Tüm ülkede üretim ile talep arasındaki denge pazarda kurulacaktır. Ve her şeyden öte, pazar aracılığı ile, üretim giderek tüketici talebine dayanmaya ve toplumsal gereksinimleri karşılamaya başlayacaktır" (5).

Pazar ekonomisine dönük ve görüldüğü kadarı ile koşulsuz, bu tür bir coşku için iki neden söz konusu olabilir:

Birincisi, Perestroikanın getirilmesine neden olan ekonomik bunalım hiçbir iyileşme işareti vermemekte ve tam tersine giderek kötüleşmektedir. Bu nedenle, Aganbegyan'ın bu beyanı (ve onun reformcu arkadaşlarının benzer açıklamaları) yoğun bir umutsuzluk havasının işareti de olabilir. Durumun kontrolden çıkmasını önlemek için, bir şeylerin mutlaka çok çabuk yapılması gerekmiştir. Bu durumda Sovyet ekonomistleri açısından, 'pazarlaşma'ya (marketization) yoğun ve hızlı bir biçimde yönelim, algılayabildikleri tek önlemler dizgesi olarak görülmüş olabilir. Kuşkusuz, 'pazarlaşma'nın (ya da pazarlaştırma) beraberinde bir çok kötülüğü getirebilme riskini de taşıdığı, (diğer ülkelerdeki) kapitalist tecrübenin gösterdiği bir gerçektir. Buna karşın, riski kabullenmek ve çıkabilecek sorunlarla uğraşmayı sonraya bırakmak, benimsenmiş bir yol olarak nitelenebilir.

İkinci açıklama şekli ise, reformcuların tutumlarını farklı bir açıdan ele alır. Örneğin burada, bu tutumun temelinde, Sovyet toplumunun görece ayrıcalıklı katmanlarının özlem ve değerleri etkili olmuş olabilir. Onlar kendilerini, kalplerinin derinliklerinde, Batının rahat yaşayan, varlıklı ve ayrıcalıklı aydınları ile özdeşleştirip, beraber olmak istemi duymuş olabilirler. Kapitalizm onlara, tüm hatalarına ve yetersizliğine karşın, şimdi ve daha önce hiçbir toplumda görülmemiş denli yüksek bir yaşam düzeyini ve güvenliği, gelişmiş beyinlerine sağlamış olan bir toplum biçimi olarak görülmüş olabilir. Sanat, bilim ve çeşitli meslek dallarında çalışan bu şanslı yurttaşlar, her ne kadar statü açısından ilgili ülkelerin egemen kuruluşlarının altında yer alsalar da, iyi yaşayabilmekte, kendi dar topluluklarında etkili olabilmekte ve 'karşı olmak', 'eleştirmek' hakkını geniş ölçüde taşıyabilmektedirler.

Siyasi görüşleri itibari ile, bunların çoğunluğu ya liberal ya da temel reformlara inanmış sosyal demokrat nitelikte kişilerdir. Hiç kuşku yok ki, Sovyet reformcularının çoğunluğu, ülkelerinin de benzer bir çizgide gelişmesini ister ve ülkelerini sever. Ve 'pazarlaşma'yı bu doğrultuda atılacak gerekli bir adım olarak niteleyebilir. Ancak, şimdiden görülsün ya da görülmessin, bu adım, aynı zamanda, kapitalizmin yeniden oluşturulmasına doğru atılmış bir adımdır. (Eğer henüz görülmemişse) bu yolda adımlar atıldıkça bu gerçek anlaşılmaya başlanacaktır.

Sovyet reform hareketinde kapitalizme dönük bir yönelimin olduğunun göstergesi, sadece 'pazarlaşma' yolundaki baskı değildir. Sovyet ekonomisini kapitalist dünyanın finans ve ticaret ağı ile bütünleştirme doğrultusundaki güçlü tercih ve gelişmiş Batı ülkelerinin ileri teknoloji kültürüne duyulan hayranlık, Sovyet reform hareketinde sürekli vurgulanan noktalardır. (Buna rağmen) bu eğilimleri değerlendirirken, dengeli ve ussal olmak gerekmektedir. 'Suçlamak' ya da 'eleştirisiz ve coşkuyla desteklemek' şeklindeki kesin tavırlardan kaçınmak çok önemlidir.

Aklı başında hiçbir kişi, bir sosyalist ülkenin kapitalist dünya ile ekonomik ilişkileri kesmesinin gerektiğine inanmaz kuşkusuz. Fakat, sosyalist düşüncenin (ve hatta heterodox burjuva düşüncesinin) zaman içinde önem kazanmış ilkesini de yadsımak mümkün değildir. Buna göre: bağımsızlığını koruyarak, kendi kaderini belirlemek isteyen, fakat ekonomik açıdan zayıf olan bir ülke, güçlü ülkelerin ekonomik hakimiyeti altına girip, bağımlı hale gelmemesi için, korunmak zorundadır. Bu korunmanın biçimi, durumlara göre değişebilir. Bununla birlikte, bu korunmada önemli olan nokta, zayıf ülkenin, dışalım ve dışsatım malları ile, ülke sınırları içinde iş yapan yabancıların çalışma koşulları üzerinde kontrol hakkını koruyabilmesidir.

Tarihte zayıf ülkenin bağımsızlığını başarı ile savunarak, süreç içinde güçlendiğini gösteren çok örnek vardır (ABD ve JAPONYA bunun, belki de en göze batan örnekleridir). Yabancılarla ticaretin ve yabancı sermaye yatırımlarının kendi çıkarlarına olacağı inancı ile, koruyucu önlemlere duyarsız kalan zayıf

Ülkelerin rneği çok daha fazladır. Ve bunların çok büyük bir kısmı güçlü ortaklarının bağımlılığı altına girerken, ekonomileri de, kendi yurttaşlarından çok, diğer güçlü ülkelerin çıkarları doğrultusunda biçimlenmiştir. Dünyanın günümüz koşullarında, Sovyetler Birliği ekonomisi, kuşkusuz ki, bütünleşmek istediği (ki karşı tarafın çıkarına olacak böylesi bir bütünleşme ile ilgili istem, Perestroika yazınında sürekli ifade edilmektedir) gelişmiş kapitalist ülkelerden zayıftır. Eğer gelişmeler bu doğrultuda olursa (ki şu ana kadar bu doğrultuda somut bir gelişme yok), Sovyetler Birliği, kendi kurum ve politikalarının, güçlü ortaklarının tercih ve istemleri yönünde değişmesi ve biçimlenmesini önleyecek hiçbir olanağa ve güce sahip olarak gözükmemektedir.

Sovyetler Birliğinde Batının ileri teknoloji kültürüne duyulan ilgi konusunda ise, öncelikle şunun belirtilmesi gerekir: (yine) aklı başında hiçbir insan, Sovyetlerin kendi ekonomisini geliştirmek için, bugün hızla devam eden bilimsel-teknolojik devrim sürecinde yer almasına ve bundan kendisi için en fazla yararı elde etme çabasına karşı çıkamaz. Fakat bunu gerçekleştirmenin farklı yolları vardır. Ve bu yöndeki çabalarda, yazımızın I. Bölümünde bahsedilen yoksunlukların ve büyük sorunların acısını çeken büyük bir ülkenin gereksinmeleri ve öncelikleri rehber olmalıdır (rneğin, hastanelere su, okullara W.C, köylere kanalizasyon, yerleşim merkezlerine yol vb.)

Son teknolojik gelişmeler bu sorunların çözümlenmesine nasıl katkıda bulunabilir? Uzayı araştırabilen bilgisayarlar, aynı derecede karmaşık ve zor olan ulusal ekonomik planlama sorunları için nasıl uyarlanabilir? Modern endüstri ve teknoloji, çevreyi koruma görevi ile nasıl bağdaşır? Soğuk savaşın mirası olan 'öldürücü' ve 'yokedici' canavar aygıtlar, zgr insanlığın acil gereksinmelerini karşılamak üzere nasıl değiştirilir? Bunlar, bilim ve teknolojinin çözümünde yardımcı olabileceği sonsuz sayıdaki sorunlardan, sadece bir kaç örnektir.

Ancak, ileri teknoloji kültüründe yer almanın başka bir yolu daha var ki, bu da: Batının tüketim çılgınlığı içinde geliştirilen üst sınıf modalarından ve geçici heveslerinden 'gözü kamaşmak' ve bilgisayar, otomobil ve her tür makina sahipliğini, yaşamın amacı olarak görmektir. (Böylesi bir durumda) kişisel sahiplenmenin nicelik ve stili, yaşamın nitelik boyutunun

üzerine yükseltilmekte ve toplumda gelişmenin ve ilerlemenin göstergesi haline gelmektedir. Bütün bunlar, günümüz kapitalizminin nitelik ölçütleri ve aynı zamanda da onun yozluğunun ve çöküşünün korkutan işaretleridir. Ne yazık ki, Sovyet reformcularının aynı değerleri ve özelemleri paylaştığı ve kendi toplumlarının da bu kulüp ile bütünleşmesini istediklerine ilişkin bir çok kanıt vardır.

Perestoika üzerinde yaptığımız bu tartışmada, şu ana kadar hep teorileri ve tasarıları ele aldık. Gerçekte de, açıklık ve demokrasi doğrultusunda atılmış çok net ve olumlu adımların dışında, fazla bir şeyin değiştiğini söylemek mümkün değildir. perestroikanın beşinci yılında, ekonomik yapı ve onun çalışma ilkeleri halen eski niteliğini korumaktadır. Pazarlama ve bağıntılı olgular ile ilgili tüm gelişmeler sözde kalmaktadır. Özel teşebbüs uygulamasını kooperatif kisvesi altında gerçekleştirmek için girişilen çabalar, şu ana kadar çok az sonuç vermiş ve tümü ele alındığında, halk arasında olumlu olmaktan çok, olumsuz bir izlenim bırakmıştır. Bu arada ekonominin güçsüzlüğü, başlangıçta, Perestroikanın çıkışına neden olan koşullardan farklı değildir.

Tüm bunlarda hayret edilecek hiçbir nokta yoktur. Çünkü, reformcular şu ana kadar, her derde deva pazarlamanın dışında bir çözüm tarzı getirememişlerdir. Onların temel yaklaşımları şöyle özetlenebilir: kapitalizmden yararlanabilecek şeyleri almak, fakat bunların getirebileceği olumsuzlukların olmamasını ya da kontrol edilecek nitelikte olmasını dilemek. Sorun, bu yaklaşımın ütöpik bir temele, hem de kelimenin gerçek anlamı içinde en kötü ütopyaya dayanmasıdır. (Çünkü) Kapitalist dünyada pazar ekonomisine işlerlik kazandıran koşullar, yüzyıllar süren evrim sonucunda oluşmuştur. Hatta bazı yönleri açısından yeterince geliştiğini, şu anda bile iddia etmek mümkün değildir. Sadece uygun mülkiyet ilişkileri değil, bunları düzenleyip, uygulatacak rafine bir hukuk sistemi de gereklidir. Belki de en önemli nokta, bu sistemi işletebilecek ehliyete sahip 'insan doğası'nın biçimlenmesi ve yetiştirilmesidir. Klasik politik ekonominin özel mülkiyetçi bireyleri, yeni ekonomiyi işletmek üzere bir günde ortaya çıkmadılar. Bu bireylerin yetişmesi için, kuşakların geçmesi gerekti. Benzer bir süreç, 1917 Devrimi tarafından engelleninceye kadar çarlık Rusya'sında gelişmekteydi. Pazar ekonomisinin çalıştırılmasında gereksinme duyulan

insangücü ve kurumsal çerçeve bugün Sovyetler Birliğinde mevcut değildir. Ve bunların yaratılması da, ayları, yılları değil, on yıllar sürecek çabayı gerektirir. Sovyetlerde bugünkü ekonomik bunalımı aşmak amacı ile ileri sürülen 'kapsamlı pazarlaşma' (comprehensive marketization) düşüncesinin, ümitsiz bir ütopya olduğunu söylerken, anlatmaya çalıştığımız şey budur.

Eğer bu sav doğru kabul edilir ise, onun kaçınılmaz devamı da şöyle olacaktır: ülkenin ekonomik bunalımı ile başedebilecek realist bir program, her şeyden önce varolan yapıdan başlamalıdır. Eğer mevcut sistem işlemiyorsa (ki işlemiyor), içinden değiştirilmelidir. Bunu yapmak yerine, var olduğu sanılan nitelikleri ne olursa olsun, bir başka sistem lehine bu yapıyı gözden çıkarmak, en azından 'zaman' açısından pratik bir çözüm değildir. Sistemin içten değiştirilmesi, öncelikle yeni enerji ve düşüncelerle yeni insanların, mevcut kurumsal çerçeveye kitlesel katılımı anlamına gelir.

Bu nasıl sağlanır? Bize göre yanıt: halen bir ölçüde başlamış bulunan demokratikleşme sürecini düzenleyip, hızlandırmak yoluyla sağlanır, şeklindedir. Sovyet nüfusunda ve özellikle de çoğunluğu oluşturan çalışan halk arasında, nitelikli insangücünün olduğuna ve bu kaynağın, uyandırılıp, yönlendirildiğinde her şeyi düzeltebilecek güç ve potansiyele sahip olduğuna güvenilmelidir.

Şu sıralarda çok önemli yerel ve bölgesel seçimler yapılmak üzere. Belki de bu seçimler, ekonomik canlanmanın gerekli koşulu olan, siyasal sürecin köklü değişiminin başlangıcı olabilir. Burada kullanılan 'gerekli' sözcüğü, kuşkusuz ki, 'yeterli' anlamını taşımamaktadır. Yeni düşüncelere ve güçlü bir liderliğe de gereksinme vardır. Fakat bunlar da, bir anda yoktan varolmaz. Hatta, eğer bunlar gelişebilecekse, bunun olanaklı olduğu tek ortam, henüz tamamlanmamış bulunan siyasal devrim süreci ve sonucu olacaktır...

DIPNOTLAR

- 1) Leonid Abalkin., "The Strategy of Economic Development in the USSR", Moscow, Progress Publishers, 1987, s. 21.
- 2) Abel Aganbegyan., "The Economic Challenge of Perestroika", Bloomington, University of Indiana Press, 1988, s. 8.
- 3) Moshe Lewin., "Political Undercurrents in Soviet Economic Debates", Princeton, Princeton University Press, 1974, ss. 132-133.
- 4) Leonid Abalkin, a.g.e., s. 57.
- 5) Abel Aganbegyan., "Inside Perestroika", New York, Harper & Row, 1989, s. 47.